



1925 ЧЫЛДА
УНОЗУЛЕТТИНГЕ

№ 215 (14715)

1991 чылдың декабрь 17, вторник

Садар өртөз 20 көп.

ШЫН

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНДА

1991 чылдың декабрь 28-тин дыштаныр хүнүн 1991 чылдың декабрь 30-нүн хүнүнчү шийтисел дугайында шийтирин Тыва Республиканың Дээди Сөвединин Президиуму хүлээн алган.

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР БОЛГАШ МЕДЭЭЛЕР

УНЕЛИГ КЕШТЕР

Кызыл-Мажалыктын эт комбинатынын дирекциязы унелиг кештиг дилгилерин өстүргөш, оларнын кештерин хостуг өртөккө садып-сайгараш, эвээш эвес орулганы кирип алып шийтирин хүлээн алган.

Ону боттандырып эгелээш, бүдүрүлгө бодунун дилги өстүрүп ферманын тургускан. Он сес дилгини садып алган, анда ажаап, өстүрүп турар. Келир чылдын төңүзүгө чедир он баш саны чүс чедир өсөр. Нинтизи-биле 600 чедир унелиг кештиг дилгини өстүрүп планнаан. Ийн чыл хире болганда комбинат өстүрүп алган дилгилерини кештерин хостуг өртөккө садып эгелей бээр.

Бүдүрүлгенин экономисттерини санаанын өзүгээр алырга, дилгилерин ажаап,

өстүрүп хире бергелээш комбинатна тургускан. Оларны чегерер эт аймаанын артынчалары четчири-биле бар, өрткөн чылдарда ону өске бүдүрүлгелерге колдуунда хире берип турган. Амгы үеде дилгилерин чагыс киши ажаап, чегерип турар. Унелиг кештиг ачылгаштары шын алгаарын, чегерерин, өстүрүп эт комбинатынын директору, зоотехник Ю. Барлуков хүн бүрү хайгаралда алган.

Бистиң көрр.

САГЫШ САЛЫШКЫН

Амгы берге, нарын үеде ажылчы чоңуу аш-чөм болгаш үлестир барааныры-биле хандырамы чугула айтырыг оозур. Анаа малчынар очко эвес ролду ойнарар. Оларнын ажылдарына, чурттаарына таарымчалыг байдалды тургузары бүдүрүчүлүг ажылдарын хандыра.

Улуг-Хем районда «Эй-Лиг-Хем» совхозтун дирекциязы (директор Т. Д. Чечек-оол) малчынарын амдыралын экинчидеринче донтаамал кичээргейин салып турар. Чүгө бо чылдын үш кыштада чурттаага бакчыны, 5 чунар-бакчыны туткан. Он ийн коданче электри чырыны кириген. Ол дээрге өшкү кадарыны киригенин амдыраарына, акылдарына-дына-ла таарымчалыг болган. Малчы коданнар-биле аргынар машина, трактор орун кылып алыр.

Амгы үеде ажыл-ишчилер малды кыштап хире алырлар дээш, бүгү-ле хемчегерин ал турар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

санажыр болгай бис дээрзин чугаалаарымы-даа, мени комбайн мунар кылдыр, нарын хап бээр бооп, акылдарып кааннар. Бичалдыр бир ай чартык хире үш иштинде, совхозтун бүгү дүңдүр ажаап алырына кирип, акылдадым.

А бүгүн кээп, мээң адым-адым экономист «эрттирбейн» туруп берген. «Сээң, комбайнга акылдап тура, акылдап алган акшаң дуу ол эвенонун орулгазынче кире берген» дээр-дир. Ол шире бе?

Эрес-оол ОНДАР.

УЛУСЧУ НАМНЫ ТУРГУСКАН

Эрткен субботада Кызылга, Улусчу чогадылга уран чуулгун төвүгө, Бот-догунаан Тыванын улусчу намы деп аттыг болган партияныкы Тургузучу хуралы болган. Оон программанын база уставынын төлөмдөлдөрүн дугайында илеткелдерин эгелеки болуктуң кижигири — даргалары А. А. Даржай биле Г. С.-М. Иргит кылганнар.

Найысылалдан болгаш чамдык районнарда келген сесен хире төлөмдөлдөрүн чээрбизи санал-онал солчушкунуна киришкен. Программа, устав төлөмдөлдөрүнө элээн хой өдигелерин киригеш, оларны хурал бадылаан. Намны тургусканын дугайында

медетледди хүлээн алган. Келир чылдың февралда чымылдар дэи бири Улуг хуралды (сездини) белеткээр сорулгалыг оркомитетти тургускан. Ол чаа намны бүртүккелерин-биле чогуур документи-биле база белеткеш кирир.

(Бистиң көрр.).

МӨГЕГЕ ДЕТКИМЧЕ

Мөге Чечен-оол Монгуш бо чылын чедикшиг хиреги чоруп турар. Хостуг хиреги Европа чемпиону бедик атты чедип алган келген оон баштайгы улуг тинилгези болган.

Өзүп оран анык мөге таарымчалыг байдалды тургузуп, деткимче киргүзүп-биле республиканың Министрлер Чөвүлгөсү чаагы-кыды туттунган бакчыны Кызылга бээр шийтирини хүлээн алган. Улус депутаттарынын Кызыл хоорай Сөвединин күсүккени комитетин шийтирп өзүгээр Чечен-оолга бакчыны чоокта чаа берген. Мурунда чуртаар чери чок, ол-бо тааныштарына, төрөдөрүнө хоннатп чораш мөгеге ам таарымчалыг байдал тургустунган. Ол сагыш салышынын анык мөгеге улуг

деткимче, дуза болуп, оон хей-адын көдүрүп турар. Оон тодаргай хиреги болза, Американын он штатында мөгенн ноорб айдан чедикшиг хиреги келген болур.

Чечен-оол Монгуш бодунун тренери Чадамба Ооржак-биле кады Красноярск хоорайда келир чылдын СССР-ниң чемпионатына кирижи-биле белеткеш турар. Бизда Сибирь дивизионун эң шидик мөгелери чылган, оларны шийип алыр.

Бистиң көрр.

КЫЗЫГААР ЧОК ӨӨРДҮВҮС

Октябрь 31-де уруу-үстүн дөрт айтыг огулуну ээди изип, атактап эгелээш, суурда уластак эмчаны чалап экзэригиске, шийип көргөш, сыкырып каарга, оожургап уду берген. Дүне база катап-ла ээди изип, ыглап эгелээш, уластак эмчелеринге аппарып чыггырдымыс. Байдалы экинчир тургусуп, улам баксырап, тыртып эгелээш, Раиса эмчелеринге бадырдымыс. Эртинде соондан чедик бээрине, Кызылга аппарган болду. Ол-ла хүн харылааштымыс. Аарыгын диагнозу тодараттыган — менингит база өкпезини ийн талашына дегдирген. Чаш огулусуна таарымчалыг берге үзүлгө буяныг эмчилер-ле чок кылып, хензигейниске надыштыды эгидер боор деп эгелелиг ооксумуна бис.

Республика эмчелерини халлаадыг аарылар салбырынын эмчилери В. В. Полетаев, А. В. Мезенцев, Ю. В. Курашов олар огулустун амы-тыны дээш 7 хонук дүргүзүндө дүн-хүн чок эмнен, элчечик келеш, шыдап үндүлөр. Эптинчүлүгү анык-сөзү-биле дүвүрүн ада-ме бистиң сеткил-хемчүвүс сергедип турдулар. Уйгу-чылдын чок көргүчү чедик хонук эрткенни эскербез болдувус. Огул-вус медерлер кирип кээрге, оорозовини чүгө деңирер. Ол-ла хемээр ол эмчелерге эмнелеш, огулусу сөзгөн. Бо хүннерде аал-оранды чедип келген, чаптапчын чыны бис бүгүдөге база катап көргүзүп тур. Чаш талувус амы-тынын чырык өртөмчеге катап эгиткен эмчилерге, салбырын бүгү акылдакчыларына өөрүп четтиргенин илередип, чеге чедир күдүк базып мөгелдибис.

КҮНДҮҮЛЕР.

Эрэн район.

Нарын суур.

ДЕҢ ЭРГЕЛИГ КЕЖИГҮН БОЛУРУН ДУГУРУШКАН

Ортаа Азия республикалары болгаш Казахстан-нын удуртукчулары декабрь 12-де кезээкиниң 6 шакта ужуражышкынын эгелээш, чугаалажышкынын дүлөкенин 12 шакта дооскан. Чугаалажышкыны доостуру билек журналистер Казахстан Президентин Н. Назарбаевтен айтырылганы салган. Ол аяа мындыг анызылыг медетледди кылган.

— Бистер, беш республиканын удуртукчулары, дугуртукчулар, медетледди хүлээн алдымыс. Бизда суверенниг республикаларын кады найыралыга бүгү республикалар тургузучу эрге-биле, тодаргайлаарга, шут дем эргелиг кылдыр кирип болур деп айткан. Бо кол чүү,

Оон-биле чегелештир Европа-Азия кады найыралын тургузар дугайында дугуртукчулар телевидение беткээш бис. Анаа Ортаа Азия республикаларынын удуртукчулары-биле кады Беларусьта, Украинанын, болгаш Россиянын удуртукчулары ат салыр боор дээринге илдеген турар бис. Бо айтырыгны декабрь айда Алам-Атага чугаалажып болур.

Ам чаа Борис Ельцин-биле телефон дамчыштыр чугаалажып, дугуртукчулар дугайында аныктыгымыс. Ол келир ужуражылга кирижи бис. Бистер кол айтырылар талаш-биле боттук дугуртукчулар кылган бис.

(СЭТА).

ЧҮҮЛДҮГ ДЕП КӨРГЕН

Москва, декабрь 13, (СЭТА). СССР Президентин М. С. Горбачев чуртун келир үеде байдалы мандыг анызылыг аарын калбаа-биле чугаалажып көрүп турарын чоттук болгаш дүрүм өзүгээр бооп турар чорудула деп санап турар. Ортаа Азия республикаларынын болгаш Казахстаннын удуртукчуларынын Ашхабадта болган ужуражышкынын түннелдерин чурттуг Президентин чүүлдүг деп санаанын оон парлагалбанын оон удуртукчу А. Гравчев ол хүн болган парлагал конференцияныг журналистерге дыктаган.

Суверенниг республикаларын кады найыралын тургузар дугайында Бресттен эгелээш чорудулганы калбаа-биле чугаалажып эгелээш СССР Эвселтин бактап тургузуп турган бүгү республикалары ол чаа шийтиселдиге хаара тударынын боттук барымдаа-ды болу берип болур деп, Президент санаан. Бичалгаш ук республикалар

Эвселдин салгачылары бооп артып каал болур. Бо айтырыгны калбаа-биле чугаалажып турары монуң чугула чүү болур. Чугаалажышкынын сайгарыш көрүшкүлерини түннелдиге бот-боттарына уур туржур чорук болгаш болгаш келир үеде күрүне тургузунуу база өзүлүг демократык реформалар дугайында шийтирлерин хүлээн алырына дугаалаар. Чорудулганын мандыг анызылыг бооп турары шийтирлерин конституциг негелделеринге дүштүрүп хүлээн алырына дугаалаар.

Украинанын Президентин Л. Кравчук бодун республиканын чегелештир күйтерини кол команда-лачы болур мен деп чарлаан соонда ол айтырыг дугайы М. Горбачев биле Б. Ельцин чугаалажып деп, А. Гравчев дыктаган. Амгы шийтиселдиге үеинде чегелештир күштер дугайында айтырыг каттышкан команда-лачын чегелештир чеге турар ужурут.

ХУУДА САМОЛЕТТҮГ БОЛУР

САМАРА. Волга хемини эринде турар бо хоорайнын аэропорту оон дээр кыдырынын дугайында дугуртукчулар ат салдыган. Бизде дугуртукчулар совет-фин «Лада-Монопо» дээр каттышкан бүдүрүлгө кылган.

Каттышкан бүдүрүлгө чиник дээрлик бичежек

(СЭТА).

ХУУСААЗЫН УЗАТКАН

Тыва Республиканың Дээди Сөвединин Президиуму бо чылдың июнь 20-де хүлээн алдыган «Национал, культура болгаш бодус салгал байлаан кадалап камгалаарынын талазы-биле сонгаарлап болбас хемчеглер дугайында» Тыва Республиканың Дээди Сөвединин Президиумунун доктаалынын күсүктениг турарынын дугайында республиканың Министрлер Чөвүлгенин Даргазынын оралакчысы В. В. Содунамын дындаан чугаалажып көргөш, чогуур доктаалды хүлээн алган. Ук доктаал долу чегелээш күсүктениг турарын доктаалда аныктан.

Төгү-культура болгаш бодус салгал байлаанын байдалын инвентаризаа-тар болгаш бүртүккел ажылдарын хемчээлине дыка улуг бооп турарын барымдаалааш, оон түннелдерин Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлгенин Тыва Республиканың Дээди Сөвединин Президиумунун доктаалынын күсүктениг турарынын дугайында республиканың Министрлер Чөвүлгенин Даргазынын оралакчысы В. В. Содунамын дындаан чугаалажып көргөш, чогуур доктаалды хүлээн алган. Ук доктаал долу чегелээш күсүктениг турарын доктаалда аныктан.

Чонуну хууда малын нормалаастанын оон кескүзү-биле өзүп эгелээш, оон агылда бо чылын бешин улусуна 1800 ажыг анай, хураганын, 36 бизааны совхозтар саткан. Ол ышан 164 тонна картошка, 94 тонна капуста база саттыган. Оон агылда районда огул-белерин 60 хире хуузу боттарынын тарааны 280 ажыг тонна картошканын белеткеш алган. Совхозтар 60 ажыг тонна тарааны чоңга сатты.

— Ийе, «Чодураа» малчынары барган аалчыларыга соктаан тараа, далган салыр улус чорду. Оон агылда, ол совхоз 5 тонна тарааны дээрбелеткеш, чиг далганын ийн-ин шоодай малчынарыга үлээш, чалышкан салыр турары бир бир шоодай далганы-биле кады алырга, база-ла эвээш эвес чөм ышканыл.

алган. Ук доктаал долу чегелээш күсүктениг турарын доктаалда аныктан.

Төгү-культура болгаш бодус салгал байлаанын байдалын инвентаризаа-тар болгаш бүртүккел ажылдарын хемчээлине дыка улуг бооп турарын барымдаалааш, оон түннелдерин Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлгенин Тыва Республиканың Дээди Сөвединин Президиумунун доктаалынын күсүктениг турарынын дугайында республиканың Министрлер Чөвүлгенин Даргазынын оралакчысы В. В. Содунамын дындаан чугаалажып көргөш, чогуур доктаалды хүлээн алган. Ук доктаал долу чегелээш күсүктениг турарын доктаалда аныктан.

Чонуну хууда малын нормалаастанын оон кескүзү-биле өзүп эгелээш, оон агылда бо чылын бешин улусуна 1800 ажыг анай, хураганын, 36 бизааны совхозтар саткан. Ол ышан 164 тонна картошка, 94 тонна капуста база саттыган. Оон агылда районда огул-белерин 60 хире хуузу боттарынын тарааны 280 ажыг тонна картошканын белеткеш алган. Совхозтар 60 ажыг тонна тарааны чоңга сатты.

Малчынарга тускай хепти база-ла болдунар шаа-биле садып турар, ыччалзак оон чедикшени тур, негелде дыка улуг, ыччалзак дүңгү тоинарга, Эер, брезент, кидис дик дээш чагы кирип турар малчынар хой.

Александр ДЕМБИРЕЛЬ. («Шынык» тускай көрр.).

ХАРЫЫЛАП, ТӨЛЕП БЕРИЦЕР

Сүт-Хөл районун «Алдан-Маадыр» совхозтун арендатор механизатору Эрес-оол Ондардан дараа-ында чааа редакцияга келген. Ук чаагын «Алдан-Маадыр» совхозтун директор Ю. М. Бизыптага, совхозтун кол экономистинге эде адрестиде. Бо механизаторун акылдаан шалы акшааын канчаар төлөп бээр дугайында олар кымдан-даа артык билер ужурут. Арендатор механизаторун бүдүргөн

ижи дээш шалыны албан төлээр апаар, а канчаар төлээрин доктааш чуртуму бар болур ужурут. Бир эвес механизаторга шалынын тайылырын бергес, шалынын төлөп бергес болза, редакцияга дагын белеткээниндиз үнүп болур, белеткээниндиз апаа санаада-дымыс. Бичан редакцияны ажылдакчылары дорту-биле сайгарылгага кирип апаар.

Хой чыл стантыг механизатор кижи мен, 1991 чылдың апрель айдан эгелеп

элээн каш өөрлүг аренда керээш өзүгээр бир каш га чегге коффе, бир каш га чегге арбай, бир каш га чегге люцерна шөдөлдүг ажылдап турдувус. Күсүк дүңдүр ажаап алырынын өйү көргөш, совхозтун удуртукчулары менээ «Комбайн мунар көр, өске кижи чок-тур, берген, баштай чопшээр-педим. Бодумга быжыглан комбайнын, чылдың-на айкаалдага кирип кижи мен, Арендатор ижин-дир мен, чыл төңүзүнде ачгы

санажыр болгай бис дээрзин чугаалаарымы-даа, мени комбайн мунар кылдыр, нарын хап бээр бооп, акылдарып кааннар. Бичалдыр бир ай чартык хире үш иштинде, совхозтун бүгү дүңдүр ажаап алырына кирип, акылдадым.

А бүгүн кээп, мээң адым-адым экономист «эрттирбейн» туруп берген. «Сээң, комбайнга акылдап тура, акылдап алган акшаң дуу ол эвенонун орулгазынче кире берген» дээр-дир. Ол шире бе?

Эрес-оол ОНДАР.

Кыштаглар кезээн соонда интервью

«АМ ДЭЭРЕЗИНДЕ ЧҮГЭЭР»

Тес-Хем РАУК даргазы Ш. А. Х. Серээдир-биле ол хүн «Чодураа» совхозтун дивизионун, Сарыг-Сиген чогуунда элээн кады кыштагында чораш, кезээ элп келеш, оон немелде айтырылганы санаан мен.

— Хойжулар кол нуруунда «Ам дээрзинде чүгээр бис» дээр болдулар, ыччалзак оон соонда канча баарындан сестин турарлары илде. Шынаа-ла, улуг тар чагган, оода чагыс эвес удаа, кыланы чамдык терлерде дартен даа сантиметр чедир турар дээр кыштагарже база олаанын араадына орутарын аар далын өскөткө булдоор праторлар үндүргөн дир. Ам иштинде биле чугаалаар болза, кайы совхозтарда байдал бергел, оон чылдаганы чүү болган ирген? Ол ышан байдалды орталандыр дээш кандыг хемчеглер алдымы турары?

Тес-Хем РАУК даргазы Ш. А. Х. Серээдир-биле ол хүн «Чодураа» совхозтун дивизионун, Сарыг-Сиген чогуунда элээн кады кыштагында чораш, кезээ элп келеш, оон немелде айтырылганы санаан мен.

— Хойжулар кол нуруунда «Ам дээрзинде чүгээр бис» дээр болдулар, ыччалзак оон соонда канча баарындан сестин турарлары илде. Шынаа-ла, улуг тар чагган, оода чагыс эвес удаа, кыланы чамдык терлерде дартен даа сантиметр чедир турар дээр кыштагарже база олаанын араадына орутарын аар далын өскөткө булдоор праторлар үндүргөн дир. Ам иштинде биле чугаалаар болза, кайы совхозтарда байдал бергел, оон чылдаганы чүү болган ирген? Ол ышан байдалды орталандыр дээш кандыг хемчеглер алдымы турары?

Хайдыпович, чораш кыштагарымыста дайымаар чегелээш эвээш (дагып оларлар чегелээш болбайн), мичалгаш хонжулар амдымын да чүү-даа болза, холун эрттир хөрүктөлбөш, таптаал баан чегерини шийип, ара-лаа хонжу кадары турардырлар, а чүм, кадыг чегерлер мал оолдан бээр, далай-былалды алар бола турарлар. Оларнын оозу база чедик болбайн. Ук коданнарда чогуу, шынаа-ла, силеринг адаанын хире хемчээлдиги сизге бөрүдү, чүгө чамдык малчынаар немелде хемчегиле кылбайн турар хемчегил.

— Ол шын. Малды аргы-иш алган, чеге-даа чегереп эки түнел бербесин эркен чылдын практикады көргүскөн-не болгай; хей мал өгөн, чүс башка оонаштыр район дүңгүл-ле 56 анай, хураганын камгалап алган. Ажык чок «камнала» кылбайн, малды немей чегереп деп суртаалдан, ону өргөткөн турар бис.

— Бир башка хүнде 700 грамм сизин оонажыр кылдыр чегерип деп кол зоотехниканын чугаалаан чүе деп, Доора-Хонжука Юрий Шагаачынын дыктаганын сактыг ор мен. Мал чегерип шаа ол хире...

— Районун ыш акыл-

агыч чери 200 тонна шивы будуу белеткээш, совхозтарга садып алган амгы үеде салып-хемде ол акыл чоруп тур.

Малчы коданнарда 56 күдүк бар, оларнын 12-ин насостар чогууда, чедир кыс-намындан акылдаана турар, оларны септедир хемчегилерин ал турар, чогуу мединация каттыгашкынынын ол салбыры (эң дик-каре) чагыгынын хүлээн алып дүргөн хире улус, чаагыс-ла багыт чүе — оларда насостар чогуу. Ол ышан чамдык совхозтарга сүт сөөртүр машиналары немелде садып алыр апаар.

— Ийне, дээр Чөвүлгенин бис кожа районда, а хакаарылар хүлээ алган далай-ла аныктаган силерге көргүзүп ужурут дуза чедирини, турар бе?

— Берге байдалы ширин оон Дивизионка Ооржак кээп көргөш, чамак доктаалын үндүрүп, биске республикадан дуза көргүзүр талазы-биле тодарган хемчегилерин көргөн бисти дыка өөртүп турар. Ам акыл-херекти амын организастап, четкестерин эдер дээш хемчегилерин алыры чүгө бистерин быжыгыстан хамалашыр.

Эк ылангыт тускай эртем-нарыг болгаш малчынарыг даандырган акыл-

дээш бот-харыскалганын беддеринче кол кичээлини улаандырып тур бис. Оон кадында, оларнын шалынын база дыка улааттары арганын совхозтар тыпкан.

— Олар ам кайы хирени алыр?

— Дикжэ, хойжу кижи-дир, моон мурунда ком-лекция-биле катан бир баш хой дээш (надаганы дээш) 1,51 рублдан айда алыр турган болза, ам 2 рубл 20 к.пек чедир өскөн. Специалистер 830-ден муң чедир шалыныг.

Фермаларга, бригадаларга дуза көргүзүр-биле район төвүнүн бүгү организасталы-рын оларга быжыгалаан, кайдыг ажал кылып, канчаар дузалап турарын үргүчүп контролдап турар.

«Заканын доктаалында аныг-тыг чүүлдерден «О. Шынаа» биле «Тайды сыны» совхозтарга бешин чедир далай бегүгө чедир күсүктенин тур. Комбинатор алыр дээш, Кызылга барган машиналар чамдыкта курут өөрү ужурга таваржырдыр, чегер комбинатында белеткеш чөм болур. «Чодураа», Хомушкун Чүргүй-оол аттыг совхозтарынд коданнарда чедир бо чылын шөйгөн элек три шуугунарын бакчы-

нарга кожар акыл кылдын-машаан, «Тыва агроулет-пир энергон» (эш Фетисов) мында салбырында провод чок болуп турар чүе-дир. Оон агылда фермаларга сүт чылдыр херекселдер кылдыр дээш база шийчестээш. База бир берге чүе — шил кайымын-лаа тыгылбастан.

— Шаанда болза силерин «эрт миза кевирбес» кижи дээр-дир, дыка хой малчын аалдарга чораш-дыр силер, мичалгаш оларда байдалды эки билер силер — кижилерге, оларнын чүгээр амдырап-чурттаарыга, ажыл-дарыга чүү негеттинип, хергелетинип турарлар дээш чег-чеглерде чүнү кылал турары?

Малчынарыг социал байдалын экинчидер талазы-биле хемчегилер аныктап кылган, өрткен чылын район Сөвединин сесизынага хүлээн алган чүе. Оларны күсүктелдир чокта чаа рай-куусом хуралына чугаалажып, Чыл дүргүзүндө малчынарга 32 бакчыны, 16 чунар-бакчыны туткан, 33 коданче электри шугумун шийген, амгы үеде «Кызыгаар», Хомушкун Чүргүй-оол аттыг, «Чодураа» совхозтарынын малчы коданнарда, эң берге чегерлерд ескелеринге, электри чырык чедиринге, олар ам бети дээрге телени-чир көрүп оран,

КУШ ЧОК
БОЛДУРГАН

Улут-Хемде «Найрал» ассоциациясы — республикада боду тургустунун, хандыгынын келген улут бодурулгандыгынын образы. Ол Тыванын иштинде бодурулгандыгы биле харылаа- ларны калбартып сорулга- биле чамдык эки аяктык чүдүлдери кылып турар дээрин чон билер. Ка- жан Улут-Хем уунун девиштерин суг-биле дол- дурп турар үеде ол одак- белтирлерин, мал чөмү- белетээр черлерин чы- дартып болгаш оон азыр продукцияны ор- нуу төлөп компенсаттар сорулга-биле чоруктап ашпа-тегерикти бэ- зэ-ла ук ассоциацияны эге- зинде бээр дугайыда иштинин Улут-Хем рай- он Советинин президи- уму хулаа алган турган.

Маңаа хамаарыштып Улут-Хем район Советинин болгаш райкусо- мун каттыккан хурамы эртен.

Моон түнелинде Тыва Республиканын Дээди Советинин Президиуму доктаал хулаа алган. Ында айтты турары бо- ла, бирөөдө, «Найрал» ассоциациянын аяк- чорудулазын, ашпа-те- рикти чаргыдалын кош- каа контролдул турганы дээш район Советинин даргазы Б. С. Седейни сагындырды.

Ийде, компенсация кийин ашпа-тегерикти чүдүрүлгө үзүлгөни чүрүмү тургузар, оон чаргыдалын аяктык бол- дурун хандыгар тала- ы-биле аяктык ай иш- тинде хулаада чоруда- рын район Советинге дагыра болгаш бо бүтү- барымдалаш, улаус де- путаттарынын Улут-Хем район Советинин 1990 чылдың август 20-де хулаа алган доктаалын кун чок болдурган.

Районун солжатары- га олар-белчир, продук- ция дээш компенсацияны 1992-1993 чылдарда та- азэрин айтты.

Аныяктарнын сагыш-сеткилин чүнүң-биле көдүрерил?

ДЕТКИМЧЕ ЧЕРЛЕ ХЕРЕК

Кызыл хооруккусо- мун чамыга аныяктар төвү ча- зын-на тургустунан. Олар хоорайнын сугадыг кини- лери — чогаалчылар, чүрүк- чулар, композиторлар-биле жууражылгаларын органи- застап, чогаалчыны коллек- тивтерини концерттерини, В. Көк-оол аттыг хөгжүм- шин театрынын чамыга кыш удаа көрүчүлөргө ба- раалгалып турда, көргө- мен. Ол иштин республика- нын культуразынын алдар- дыг аныякчызы, суга- дыг композитор Алексей Чыргал-оолдун чырык ады- нын сагыш кезини база аны- яктар төвү эрттирген. Анаа 150 аяк кийинкен кини- лерини хей кезини профес- сораал болгаш бот-тыгыгын композиторлар, артистер, культура аяктыкчылары болуп турар.

Амгы үеде республика- нын Улусчу чогаалыга уран чүл төвүнде бир би- чини өрөөдө ол топ аяктык турар болгаш ында хей-ле хөгжүм херекселерин, аппа- ратураларын оонаал каан. Анаа база сыйышпайн ту- рары илден. Моон мурну- да барык 10 чыл дурун- да «Аян» ансамблге ар- тисттер турган Галина Со- рокин концерт аяктыкын талазы-биле директору бо- луп аяктык турар. Оон- биле уккурай берген, кан- дыг аяктык чорудуп турар- ны сонугадым.

Аныяктар ортузунда өс- күп унуп турар чорум-чүрүм үлгүдөгилерине улау, оода- ла оларын сагыш-сетки- нидер сорулга-биле язы- бур жууражылгаларын, оон тоглааларын, концерттерин болгаш өсө-даа киниздик- чин хемчелерин ак келдизин. Бо чылын Москва хоорай- дан «Кармен», «Ласковский бик», «Новые амазонки» деп ыры-хөгжүм ансамбл- лери болгаш Рома Жуков баштаан «Маршал» болуп бистин чалааныыс дугаар Кызылга чедип келгеш, со-

дун, байлаа концертин көр- гүскен. Ындыг чалаалар- ны келер чылын база чору- дар бис. Концерттер база аныяк-оскепни киниздик- геэине улау ролдуг — деп, ол чугаазын доосту.

Республиканын аныяктар төвүнүн директору болгаш уран чүл удуручуу Алек- сей Шойгу төп уш кол ула- нышкын-биле аяктык тур- гарын тайылбырлар. Бирө- де, концерт аякты, ийде, студия аякты. Аңаа аныяк- тарга таарышкан, оларын сонугаап чорудуу, ирлар- ны, хөгжүм аялгаларын, аныяк сыгытчыларын, хө- мейилдерин күөсөдөгилери биктер студияны тургу- каш, лентга бикиткен, та- радыр. Иште, организастыг аяктык, ол дээр суга- дыг киниздери улаура- жылгалар, видеосалонар, дискотекалар тургузар. Ола- ла аяктык аныяк оолдар, кытары хей-биле хара- тулар. Амгы үеде бичи, төр- өрөөдө аренда дугаар, хо- лөзөлүп турар.

— Тыва Республиканын Дээди Советинде болгаш Министрлер Чогулунда аныяктар-биле аяктык бар- мисилер, киниздери бар. Оларга аяктык улау та че- катп кийин ийлаан. Дуа- лажыр бис дээрин аазаан, кинизин чүлге дүргөн чору- дуптарын күзээр. Кандыг- даа айттыр, дуза дилеп чадап каан мен. Комсомол рескому база дүшкен, ам чер дуза дилээр чер чок. Бү- түрүмдү бээр арай боор. Ду- лажыр айда эртинке, Кандыг-чуу-даа болза, Тыва Республиканын культура ми- нистрини Чыгыш Ондар 5 муң рублун дуза кыдыр чазына-ла берген. Ол чүт боор, чамгыс катал компет- көргүзгөргө чедип баар чүдө-дир ийин. Ам харын бүт кырында туруп ала- ыс. Ашпа-тегериксиз ам- лымында бар. Аныяктар- биле натчып алгаш, кини-

ТАР-НЫҢ СҮЛДЕЛЕРИ
БОЛГАШ ТУКТАРЫ

Тыва Арат Республика 1921 чылдың август 14-тен 1944 чылдың октябрь 11-ге чедир догунап келген. Ол үе-ча- дын дүргүндө 1921, 1924, 1926, 1930, 1941 чылдарда ТАР-нын Кон- ституциянын (Индээн Хоойлуун) беш удаа хулаа алган.

ТАР-нын баштайгы Конституцияны 1921 чылдың август 16-да Бүгү Тыва- нын Улустуу Тургузукчу Хурамы хулаа алган. Ынчаарга ТАР-нын Күрүне сүд- деинин болгаш Күрүне түгүтүн тайыл- быр бижимел ол Конституцияга ычкан айттырмаан.

Тыва Арат Республиканын Улустуу III Улут хурамы 1924 чылда республи- нанын ийгин Конституцияны хулаа алган. ТАР-нын Сүддеинин болгаш Тугуун дугайында ында база айттылаан. Ынчаарга бот-догунаан бүрүн эргелиг күрүне беш чыл дүргүндө канчап-даа сүддеин болгаш тугу чок турбаан бол- гу дег. Ынчаарга сүдде болгаш тугу канчап-даа күрүненин суверенитетин — бүрүн эргелиг символ демдек- тери болгай.

«Хорло» эмблеманы — бойдуста амдыралдың мөңгө шимчээшкенини булда демдө «Мөңгө чорук дугуон» №1 фото-чүрүк хоолгазына көргүскен. Ол эмблема ТАР-нын 1926 чылда Кон- ституцияны хулаа алдыгыже чедир республиканын почта марказына чу- руттунган турган. Ук эмблема-дем- дек ТАР-нын сүддеин кылдыр албан ёзуу-биле хулаа алдырмаан-да болза, херек кырында ТАР-нын Сүддеин болуп турган магнат деп бодалды мариа чүрүу сагындырды турар.

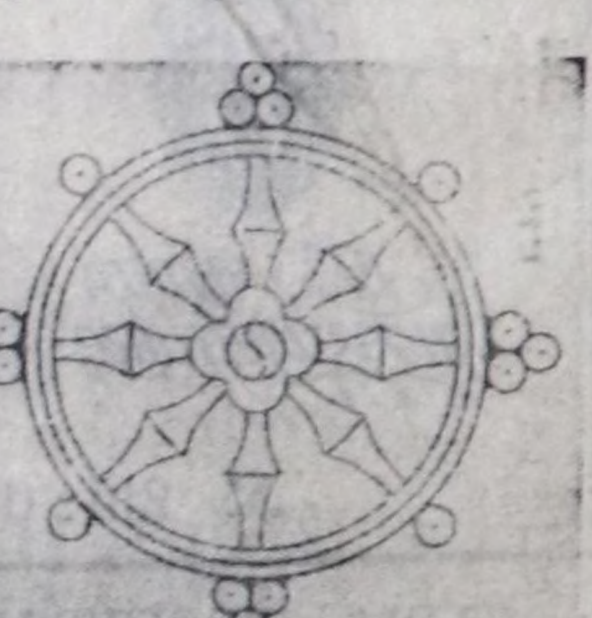
Б. С. Ушкунтуу чүлү 1930 чылда үлгүн №3 «Советский коллекционер» журналы 78-чи арныга парлаттын- ган. 1924 чылда Тывага саапын ашпа- ны парлап үндүргөн, чалак тамазан- ында чүрүп көргүскен деп, автор би- жимел. Ол тамаа дөрт-булуңуг, ында бижимел моол дөт кырында болгаш угула-биле каасталгалы.

ТАР-нын 1926 чылда хулаа алган- кан Конституцияны күрүне тамазын- нын, сүддеинин, тугуун дугайында айткан. ТАР-нын ол үшүк Конститу- цияны Тыва Арат Республиканын IV Улут Хурамы хулаа алган. ТАР-нын Улут Хурамын чазынын министр- ставоларын, өсө-даа албан черлерини тамаалары дөрт-булук хекирилг бо- дурун, даштын талазына «Хорлоу» чүрүтүрүн, оон иштинге чер бөмбүрөөз хун херекелерине көргүзгөн, а үстүн- ге калдыр болгаш дүрбаш турарын, долгандыр сыгыт тараа чүрү-биле канчаалаарын, ийи талаарына хама- рышкан албан черинин адын бижирини айткан. Күрүне сүддеин Конституция- нын 28 чүлүндө күрүне тамазынын дугайында тайылбырга дүштүр көргү- түнгөн турарын, Күрүне тугу кыныл өнүгү болурун, оон ортузунга Күрүне сүддеин турарын үшүк Конституцияга тодаргайлаан.

Тыва Арат Республиканын дөртүн Конституцияны ТАР-нын VIII Улут хурамы 1930 чылдың октябрь 18-те бадылаан. Республиканын күрүне та- мазынын, сүддеинин болгаш тугуун дугайында ТАР Конституциянын 58 чүлүндө тодаргайлап айткан. Ынчаар- да Күрүне сүддеин мындыг хекирилг: чер бөмбүрөөз кызыл өңдө чүраан, ында Тыванын чүрт чүрүунүн кырында урук тугуан айттыг кини киниздир хал бар чоругур, чер бөмбүрөөз хун херелер чырыдып турар, ону сыгыт тара- биле долгандыр каастаан, үстүнде беш-адыр бар, оон аадаан: «Бүгү де- легейин протарийлер болгаш Чөөн чүктүн дарлаткан араттары, каттыкмы- на!» деп кыйгырыг бикиттинген. чер бөмбүрөөзүн аадаан калдыр болгаш маска бар, оон аадаан «ТАР» деп ла- тиничтиг урук-биле бижээ.

ТАР-нын X Улут хурамы 1941 чыл- дын июль 25-те Тыва Арат Республи- нанын бешин Конституцияны хулаа алган. Ол Конституция Совет Эвнелди- нын составына ТАР эки тура-биле каттыктып кыргыс чедир күште боуду келген. Республиканын Күрүне улам түгүн, тугун ол Конституциянын XI бө- лүмүнүн 11 чүлүндө тайылбырлап айт- кан.

ТАР-нын Күрүне сүддеин мынаар чүрүп көргүскөн: чер бөмбүрөөзүн неэаан Тыванын чүрт чүрүунүн кы- рында урук тугуан айттыг арат хун хе- релсине уруктур киниздир бар чо- руур, чер бөмбүрөөз долгандыр сыгыт тараа-биле ийи талазында долгандыр хаагылгы, үстүнде беш-адыр, оон аадаан «Бүгү чүрттарын протарий- лери болгаш Чөөн чүктүн дарлаткан араттары, каттыкмына!» деп ыччаарда латиничтиг тыва үжүктер-биле бижээ кыйгырыг, бөмбүрөөз чүрүунүн аадаан калдыр болгаш маска, оон аадаан



Н. К. Крупская аттыг шаңналдың лауреады
АЖЫЛЫ КААСТААН

«Школачы балыстык» ээин- келген долганынча мага хандыр таппылап, ойнап- көлгөн алгаш, Онермаа Ху- лавыа өскө эш-өрү-биле кады. Кызылдың педагогика институтунун филология факультетинде өөренип кир- зө-даа, бот-өөрөдөгө салбы- рынча ол-ла чылын шилчип алган. Оон бээр ам 33 чыл эртен, Кызыл-Чыраа чеди чыл школазынга өзе класс- ка башкылап берген. Орун- мак-школа дооскан аныяк кыска башкы аяктык белег эвес болганын ам сактып ораар. Дүрүктүлгү башкы- лар Зинаида Хура-ооловна Дамжылай ышкан хоочуну- анна дузаны шып-на сепки- ли-биле көргүзүп турганар.

Мен бо башкыны алы- мыдан таныыр, билер бол- гаш, оон башкы аяктыкын өзе- ги тергип-ле берге бол- гаш деп бодайды-дыр мей, Чүт дээрге школачы чыл- дарында-ла школа, эрес, хей-иничи, школачы «кы- рында» кини-ле болгай. Спортка, ыламыг хол бөм- бүтүгө база өрү-биле тер- гиндеп чорудалар. Шак мы- ыгларга уруглар мын. Тес-Хемини Самагалдай- дан Тыва-Удунун чадаг аякы- мораан. Чыгытайга кээп, илолозанын, райоонук адын камгаланып чораян. Оон эрги аам-оолда ол чоруктар аам-даа бар чүе ийин. Бодум база чөсө-даа катал көргөн мен. Уевчик мамм дүргөн болгаш ол ко- мундамын ам бир чамдык- тарын бистин арамыста чок апарганы харын хомудаш- чыт.

Чугаарып, черле кини- лерин бодунча хараа туду- бар аякы чамы-биле ол башкы аяктыкын шилч ол- гаш — уруглар-биле хан- дышымдыг аяктык, амды- гаа дээр ол-ла аяктыкында макталды-даа чедип ал чо- руурунча бо кини өөрүр, харын-даа чоргаарларын бээр чүдө-дир.

Чогун ада-нези Тес- Хемини Кара-Бот-Дар, Суг- Баны, Калбак-Харатан, Умарыг алыаар шагда чүдөтүп чораян улус. Ала- мын бичи турда чок апар- ылаан: өг-бүдө беш кыстыг, бот-бодугу, Улут Аир Алек- сан-Хунаевич — башкы, сугаалыгын хоочуну, ам эвешкада. Беш кыстыг ийи- лд (Онермаа, Сайымаа Шо- жонова) база башкы- лар. Беш кыстыг ийини- лердегери Шононова, Оей- маа Шононова — аякы- маа Маадар ие, Улут Уба- нын Чагармаа Шононованын аякы-тедү база хей, а Онер- маа Шононова Танава үш соудуг, ийи кыстыг, хейме- гин улуг олгудан болуна өрөөдүн алган. Мындам бир адын солун намдарыг ай- ык бөсбөзүмө.

Уаарыгын уруу, Чыр-

гаалажырымга ол мынча дей-дир:

— Ам каш-ла хонгаш, доозарынын шылгалдааы эгелээр. Училсине соонда уруглар садынга кинизди- клеп аяктылаан, арга- дыг болза чамын улаштыр өөренип мей — дей-дир.

— Башкы болгаш ол мынаа ала? — дээримге ол аааа дорту-биле чөпчээреш- пейн барды.

Оон эчс күзелдин амды- ында чамыт арттыртып каалы. Ам база бир шык- чор өөрөдөгө черин доозуп алаа. Берге киниздиктегил элөөдөр-биле аяктылаан бодат турар кини болду.

Канчаарга-даа уруглар- биле аяктылаан, дөмөй-ле башкы кини ышканыл. Бо пагда элөөдөр ортузунда херек үлгүдөгилерини баш ашкан, оларын-биле аяктылаарынын салы чедип-теш. Калчыл билер, бир хун келер үенин аныяк баш- кызы, аазаанын салгыч баш- кы, аазаанын спецнарист болу берге, аааа кым-даа хомудаш боор.

Онермаа Шононова боду наалама ак эвес, эр-дугар республиканын амыралы- чы орукту чуртап эртин кини, Ылангын амыралы- нын эгезинде салым-чол- дын шылгалдаларына ол таварыш-лаа чоруду. Шыл- галык, нарак кызыл, кезжө болгаш, ол бергелерге би- чин-даа төрү-биле. Харын бодун башкыдан школа ди- ректорунга чедир аяктылап, эки аякты дээш чон ону Тыва АССР-нин Дээди Со- ветинин (ыччаардагы) депу- татынча-даа сонугу ал тур- дулар. Тес-Хемини, Эраны- нын школарынга 1975 чылга чедир аяктылаан. 1976 чылдан бээр Кызыл- дын башкы училищесинде тыва дыл башкылай берген.

Эге-даа, үстүкү-даа класс- тарга тыва дылды школа- ларга багай эвес баш- кылап чораян хоочун башкынын үчилдиге че- диктирген аяктылаарынга шымырак үндээн болган. Алыс-да тыва дыл башкы- ларынын методикасын эки билер башкы келер үенин эге класс башкыларынга азы уруглар садырынга ки- жиндикчилерге шымы- рак билгилерин бээр арга- лыг болган.

Школа-ларга, ылаңгыя эге класстарга, тыва дылды уругларын эки билгилерин дылка хей чүдүлдер хамаар- ыжыр. Чискээлөргө, уруглар, садтары диктиг. Бичи кы- жилер не төрөн дылдын дугайында баштайгы билгилерин чедип алыр. Оон чоор- ту ырлап, шүлүктен өө- рө- нүр. Харын оон туржук өт- туңдурган тыва чамкылар дугайында эге билгилерин бээр тыва дылдын дамчыш- тыр эи баштай билди алыр-



ажыктыг, херектиг чуулдерин алып болгай. Ол ышкаш бис, эмнелге чери, боттарыныстыг мурнувустан база тыптынып, саттынып, кандыг-бир ажыл-агый айтырын шиптирдеп болур бис. Бир кончуг ажыктыг чери ол.

СИБИРЬ ТАЙГАЗЫНЫҢ ХААНЫ

Очерк

(Түштүз. Эгеиз № 214 «Шында»).

АНЫЯНГА ХООЧУНУН СӨЗҮ

Та кайы үедеи бээр төөгүтү хадганы чүве, ол «хаан» пошту кыды күзү-руктелген тагак алаан хөрөөлөтөс, даялдарына «хаан» дөртөс дөшү үш ачыы одагыи кончуг таптыг багыра одал алгаш, бирөөн одал багыга, ийини — ийн тагазына орун-дөкөөн сал-ган, хөрөкөп огунаа, Шынал-ла, Енисейин багыи чегге поштер аразына тартуулан, база-ла поштер аразына аныап ескен, ийн малын азырал естүрген, «сын-сыныи кырында сыра багында ийин» деп болур хоочуг иси-тывышчы Дам-дык ирей пошту «хаан» деп чоргаар адал турарын бир-ле дугаар дыйнааш, таары-нып огуна. Эдерткен Сер-гейи «хаанга» хамаарынар ол-ла чакытарын элзэн би-дил ал огуна.

«Хаан» дэини шын бошай, хааныи ашк-төргөк деп чүве бо поштер база үер ийин, оолдар! Дини дээр-пөшнөи эи хой чыгыр амы-тан, ачылар оон эи кыту тып олчаалар. Мен бе, бир чымын бо-ла олураа сыныыстан, моон артында Кара-Хем сыныиан алды чүе ачыиыи аткан ийи мен. Чамдыкта бе, тооруктай кааптар ашак мен. Уш чыл жүрунда эжим ашак биле калы ийн тоина тоюу чыгган бис. Аа, пош ма-гал-ла байлак бээр ийи

ыйнаан! Мурнда чылдар-да дини, тоорук ашказы пат турду чол. Ам оранчол улгаткан-дыр, бир дини ортумак дэеи он ашк, бир кинотрам тоорук — он ашк. Бо чымын бистини коюуну улузу тооруктан амыр ба-йыл үндү көп, оолдар. Ха-галан, мен сын үнү, пош соктап шылаадым, арай пат болдум — деп, кырган Дам-дык дөкөөн кырында би-чин апарган олурган, дем-не кезип беткеп алгану узуи чинге мыкыи-биле одал кө-зүн садырадыр чүшкүре иткилеп каап олурган.

«Хаан» деп оранымыс пош мыкыиыска бе, оолдар, дини чыгыры агы-агы болур чүве. Чамдыкта улуун-га, чамдыкта аныи, чавыс поштеринге чыгыр, дагыи дээнге азы бедик черле-ринге чыгыр, чок болза да-лар ужу, хүнөөрөк чегге-даа чымын болур.

«Хаан» деп оранымыс пош мыкыиыска бе, оолдар, дини чыгыры агы-агы болур чүве. Чамдыкта улуун-га, чамдыкта аныи, чавыс поштеринге чыгыр, дагыи дээнге азы бедик черле-ринге чыгыр, чок болза да-лар ужу, хүнөөрөк чегге-даа чымын болур.

«Хаан» деп оранымыс пош мыкыиыска бе, оолдар, дини чыгыры агы-агы болур чүве. Чамдыкта улуун-га, чамдыкта аныи, чавыс поштеринге чыгыр, дагыи дээнге азы бедик черле-ринге чыгыр, чок болза да-лар ужу, хүнөөрөк чегге-даа чымын болур.

«Хаан» деп оранымыс пош мыкыиыска бе, оолдар, дини чыгыры агы-агы болур чүве. Чамдыкта улуун-га, чамдыкта аныи, чавыс поштеринге чыгыр, дагыи дээнге азы бедик черле-ринге чыгыр, чок болза да-лар ужу, хүнөөрөк чегге-даа чымын болур.

«Хаан» деп оранымыс пош мыкыиыска бе, оолдар, дини чыгыры агы-агы болур чүве. Чамдыкта улуун-га, чамдыкта аныи, чавыс поштеринге чыгыр, дагыи дээнге азы бедик черле-ринге чыгыр, чок болза да-лар ужу, хүнөөрөк чегге-даа чымын болур.

«Хаан» деп оранымыс пош мыкыиыска бе, оолдар, дини чыгыры агы-агы болур чүве. Чамдыкта улуун-га, чамдыкта аныи, чавыс поштеринге чыгыр, дагыи дээнге азы бедик черле-ринге чыгыр, чок болза да-лар ужу, хүнөөрөк чегге-даа чымын болур.

УШ БЕЛДИР

Тоолчургу аян-биле

Бус, Белин, Шыкит хемер бурун шагда тыттып, Буткеш, Белин сынар аразына Белдирижип каттышканар. Уш хем мичан кычы бергеш, Үер, күчүзүн мөкшөп алгаш, Шыуаан бадар орук диле, Чурту эргий кыгыи салган: «Аас-кежиин кайлаар акса Алайлажып тыттыр ирга!» Ханы, черден үнгөн, изиг Хайныи чыдар аржаан ээзи Барыи чүкче холун сунгаш, Баар утну айтып согзэн: «Үер күчүзү, уш белдир үлөк-ле бүдөр болзун. Азия дини төвү тымса Аас-кежиин ыда-ла-дыр», Шыкит, Белин, Бус хемер Каттыштырган үер күчүзү, Чиге барыи чүкче углай Хайдашты сө шаап баткан! Уш белдир үер күчүзүн үлөс, чолу чогул буткеш, Алай сыныи чиге аккаш, Азия дини төвү тыпкан... Азия дини төвү элзэн Ачы, буаныи Дөгзэ», Кудукту*, Уш белдир үер күчүзүн үлөс, күчүзүлү күлзэн алган: — «Хаа-Хем» деп ат тыыскашты «Кайлаар баарын бодун бил» дээн. Тожу черни хемерини Доозадыиыи күжүн каткаш, Белдиригит тө шаап чораш, Бег-Хем база думчул келген. Уш белдир үер күчүзү Ужүрү, натын Хаа-Хем-биле, Уран дагыи Бег-Хем тыпчып, Улуг-Хем бүле болган иргин ам...

Рой МЕДВЕДЕВ

Ю.В.Андропов КАК ДАРГАЗЫ ТУРИАН УЕДЕ

(Уланчызы. Эгеиз № 211, 212, 214 «Шында»).

даарын болдурбас аргалар дугайында дугурушкан, Ын-чангаш Высочкийге ха-маарыштыр дорт репрес-сийыи кылбас дугайында буюурелдиг чалгааныиарыи Л. И. Брежневке болгаш М. А. Сусловка бадыктап көргүскөн, Допчуу-биле ча-галлаарга, В. Высочкийи Ю. В. Андропов камгалап каан.

Оскелерге каразыи кош-кан Чингине секретарыи ха-рактер байдалын Ю. В. Андропов эки билер болган-да, Брежневке хамаарыш-тыр дур чүве чугаалаан, Ынчангаш Юрий Вла-димирович ол уде СССР-нии даштыкыи херектер ми-нистри А. А. Громыко-биле, чухалар асыиыи чухалар на-йырал турбаан, ычталзажк маргылдаа, чөрүлдө болуп көрбөз, СССР-нии камга-лал министри Д. Ф. Усти-нов-биле Ю. В. Андропов, туу харытааларыи оон ил-дек-не өске хаарактерли болган. Оларын аразыи харытаалар бот-боттарыи аразыи чүгө идегери, буюурелер асыи, харын чор-ту ханы найыралдык болу берген. Олар боттарыи «Юра», «Дима» деп алажып, «сен, мен» деп чугаалажыр турган.

СЭКП ТК-ныи Политбю-роуи оон ийн кеиигүне-рини кайгызыиыи-даа по-литикти туружун хууда ол найырал дыка бижытырган, 70 чылдарын ийини чар-гыиында Брежнев аарый бер-ген уде совет даштыкыи бо-литиканыи хевирлөргөи бол-гаш боттадыларыи улуз салдарыи чогуи-на Громы-ков, Устинов болгаш Андро-пов чедир турган. Совет

Афганистанче шериглери чорудара, өске чуртче шериг күжү-биле шугуруунуи даштыкыи политикта талазы-биле бүгү уруктарыи Громы-ков болгаш Даштыкыи хе-ректер министрствозу че-дир өөренип көрбөз, Өске чуртче шериг кигиреи кыс-ка хуусаада доосту бээр кампаныи кылдыр санап турганар. Устинов болгаш чуртук Чингинеи күштери Афганистанда шериг-политикти күштерини деиингүрүи бол-гаш байдалын ол уде база чедир өөренип көрбөз, Аф-ганистанче совет удурулга 20 чылдардан бээр СССР-ге найыралдык чурт деп са-нал келген. Ынчангаш совет разведка ол чуртта байдал-дыи кичинегеи барык ал-бааны таарыиыи өске деп санаар мен, Афган армия-и генералдарыи болгаш офицерлериин хой нурууза Совет Эвилелинге өөредилге дооскан, Ынчангаш ол чурт-туи ыччаарда армияиыи, солдаттарыи, команддылал составыиыи сагыш-сеткилин биллп алмыр берге өскө болган, Афган нийитилдеи ычгыиыи байдал дугайында биллишин — өске болгаш нарын хаарактерли болган, 1978 чылда Афганистанче эрге-чакыргазыиа кирген ол чурттуу Улусчу-демократ-тыг партияиында «Халык» болгаш «Парчам» деп бо-луктерини аразыида шы-гыи чөрүдэлериин СЭКП-даа, КАК-даа чедир эскер-бөз, боттуу-биле шын үнө-лөп көрбөз.

Боо-чепсекти дүжүрер ай-тырыларга хамаарыштыр Ю. В. Андропов үргүзүл-ле ийн турушту элзеп турбаан. Бо талазы-биле Д. Ф. Усти-новтун салдарыи ол хо-вар өскө азып келген, Ааа-даа, адролуг-даа боо-чепсектери өндөре буюурер талазы-биле Устинов үргүз-чү орданыиыи турган. Ын-чалзажк СССР-ге кризис-ти болгаш кудулаахкын-иыи өгөлзөдөн даш кол ха-рыскалга Андропов биле Устинов оларга өскө, а Брежневке болгаш оон ча-пала бөлүүнө олажып тур-бар. Ол бөлүктүк буюуру-биле хэди алдыр, бээр үзү-дөгилер, сайдарыиыи улуз хемчүлдөи-биле бүгү чуртту шыа алган, Чуртту халалыи апар чыдар ол чо-рудугуи партияиыи удуру-тулазыи соксакып шыдааган.

Мээк өиуктерини би-рооз 5-6 чыл бурунгаар де-дир-оруктук бир күпезинге КАК ажалдагыиыи-биле ка-ды чорутур ужурга таарыш-кан, Күрүнеи айыыл чок чорук органыида бодукук бе-дик албан-дуналам болгаш ол организацииии оонгай байдалдарыи беини дегии улуз дарга чакырылган, КАК-тыи алылып, харын чажы-дын тардыи үе ыччаарда турбаан, ычталзажк чугаа алыт-чакит чок болган. Мээк өиуктун ыччаарда, СЭКП ТК-га ажалдап тур-ган кижиле, Чуртта политик-ти байдал дугайында чугаа ычган демир-орук күпезин-ге ол ийн кижини аразыи-га болган, КАК-тыи ажал-дагыиыи полковник сагыш-сеткилии хомудаахкыиыи-биле мынча деп чугаалаан: «Бистин Юрий Владимиро-вичиине бир өскө эрге-ча-гырга 1982 чылда өскө, а оон мурунда, оода-ла беи-алды чыл бурунгаар кирген болза, чуртта амыи байдал шуут-ла өскө турар ийик!».

(Уланчызы).

(*Каа-Хем, Бин-Хемини Беддир, Азия төвүнде хүн үкер чүкче көргүгөн турар кылдыр буткен Дөгзэ даг... Хүнге дөгеленип турар даг дээг утка-биле алаттырган).

Виктор САГААН-ООД.

СЕСЕРЛИГ ХЕМ

Кара-ногаан эзимиерлиг Кышпадардан ужукалган Кышпадарыи ырап чыдар Кышпа сугул Сесерлиг хем. Кыдыларын чинис каастаан — Кызыл-кады — сылдыстарыи, Берген кыс дег, чазык чакыиы, Беримчелин эргим хемим, Кидар-оуду сүүзүнүг, Каш чүзүн малы долган, Омок мыр чакылганган, Орман мачын чурт хемим, Улуу чонум шуужун турар Хуш орук беддиринде, Амын ичин судал соккан Аныдырал дээг хемим, Сарра КУУЛАР, Сесерлиг школазында бижыи.



Ондар ОХЕМЧИКТИН «Хөмөйиш кагыс-ла мен» деп фотоотгуду.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республикаыи Дээди Совет Министрлер Чавулели «Шыи» солунуи редакцияи коллективни

Редактор 8 Ф. ЧАДАМБА

Редакцияиыи телефоннары: Редактор — 3-43-34, Приемная — 3-43-26, Оралакчылары — 3-33-91, 3-34-17, харыскалгалы секретара — 3-34-92, Оралакчылары — 3-45-93

КИЛДИСТЕР: улетпур — 3-34-49, кедээ ажыл-агым — 3-36-73, 3-41-16, соопал айтыргылар — 3-36-82

культура болгаш улус өөредилге — 3-39-15, улус депутаттар Советте — 3-34-98, ирпийа — 3-34-98, няитилел политикти — 3-36-25, меэзэлер болгаш спорт — 3-41-23

чагаа — 3-39-03, очула — 3-34-39, корректорлар — 3-34-19, унарукчулар — 2-27-41, солун келбейи барганда — 2-32-75, бухгалтерия — 3-37-11

ВИДЕОЗАЛ: «Нападение» 11.30, 13.30, 15.30, 17.30 шактарда. «ПИОНЕР»: «Тайна житейи дуны» 9.00, «Вундеркинд» 10.40, 12.30, «Курьер на восток» 14.20, 16.20, 18.20, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Степка на стекну» 13.20, 15.40, 18.00 шактарда.

Чарлалгар Бюрозу

телевидение

ДЕКАБРЬ 17 БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 «Эртеи». 9.05 Уран-чечен телефильмин баштайгы көртүзү. 10.20 «Сибирь-экспресс». 10.30 Уругларга дамчыдылга (француз дыи кыргыи). 11.30 Футбол допчуламы. 12.00 — 12.20 ТМА.

23.40 ТМА. 23.55 — 00.45 «Фулл.контант, каратэ бол-гаш кинобоксинг». Делегей маргылдааыи.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртеги гимнастика. 8.20 Мультфильм. 8.30 Француз дыл. 1-ги чылы. 9.00 Француз дыл. 2-ги чылы. 9.30 Компьютер-биле диалог. 10.00 Ритмичи гимнастика. 10.30 «Советт чылдар бирикчиси». И. Кожан-иин. 11.55 «Маргылгыт чугаа». 13.00 Концерт. 13.25 Телефильмнер.

ДЕКАБРЬ 17 БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

15.10 Академик-биле ужу-ракылга. 15.30 «Бодунче орук». Уш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги се-риязы. 16.45 «Чемпионары-биле кады». 17.30 «Уруг-ларчыи музыкаи калуу». 17.45 Соуругтарга. 18.00 ТМА. 18.20 «Амыи уении уран чүлүзүн музейи тургузар дугайында айты-рыга хамаарыштыр». 19.00 Демократтыг реформалар шимчээшкении сызылган-дааи репортаж. 19.30 «Ан-треприза» студия көргүзү-тур. 19.45 Уран-чечен теле-фильмин баштайгы көргү-зү. 21.00 Информастыг программа. 21.35 Телеаны-ымыга. 22.45 «Рафалла Карра ырлаар» (Италия).

ДЕКАБРЬ 17 БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

16.55 «Аян-чорукчуар калуу». 17.55 Хууда бол-ла. 18.00 «Рынокче базыи нар». 19.15 «Эниенер!». Информастыг программа. 19.50 Меэзэлер. 20.00 Меэзэлер. 20.20 «Тамчыкыи удунар, чаш-тар!». 20.35 Консильум. 21.55 «Фриулиден үр орук». Бүгү-россияныи баштайгы көргүзү. 22.55 Реклама. 23.00 ТМА. 23.20 Реклама. 23.25 — 23.55 Алия Фрейнд-лих.

УШКУ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.50 СКВ. 19.00 Теле-очерк. 19.30 «Харылаа». 19.55 — 20.00 Реклама.

1992 чылда өөредилгезин доозар анык специалистер, ийн хуваалдазыи келер чыл-дын январь 7-ден 9-на че-дир болурун Кызылдыи ав-тоорук техникуму соуу-галдыг буюурелериин болгаш организациларыи удурутукуларыиа дындап турар.

«ВС» категориялыи чоллаа

чыларын тыаа дым кырынга белеткээр талазы-биле чыл-дагыи «Тыва автогарт» каттыжыиыи өөредилге-курсе комбинаты чар-лап турар. Кичээлдер 1992 чылдын январь 15-те өгө-лээр.

Комбинаттын адреси: Кы-зыл хоорай, Шевченко ку-дучузу, байжыи № 113 «А».

Квартира алырыиыи ээл-чээи

дедир турар хамаатыларыи каттап бүртүзөшкенин 1991 чылдын декабрь 16-дан 1992 чылдын январь 31-ге чедир Каа-Хем суурун Шхаттер-ская кудумчуунда суур Со-вединге эрттерини Кызыл райкукукуи чурттагы ба-жыиыиар комиссиясы ды-надып турар.

Каттап бүртүзөшкенин кел-дирде, өг-бүлө кеиикчигери-ни составыиыи дугайында шынызылган, аныкдап ту-рар черинде, техниктии ин-женеризациа бюорозундан шынызылгаларыи, паспорттар-ыи экиээр.

Каттап бүртүзөшкенин эрттээн хамаатыларыи ээл-чегден уштур.

«Улусчу концерн» акцио-нерлиг нийитилелди ат кы-рында акцияларыи (уелгил саазыиыиар) чакыдарыи үр-

гүлчүлөп турар.

Харылаажыр телефону 2-28-56.

Тываныи күрүне филармо-ниязы Кызыл хоорайиыи буюурелеринде болгаш организациларыиан уруг-ларга Чаа чыл утениикте.

рини организастаар болгаш эрттерин талазы-биле чакы-гарын хулзеп ат турар. Санажылганыи тула база шыпчылдылге-биле кылыр.

ЭРГИМ УРУГЛАР!

Силерге Соок-Ирей, Хар-жыгаш, Оолчугаш Чаа чыл, силерниң ынак тоолдарыиар.

«АвтоВАЗ» техниктиг ажаалдаа буюурелгенин Ты-ва республика төвү ВАЗ автомашиналарыи техник-тиг ажаалдаа-хандырылганыи Кызылдыи

Калинин кудумчуунда чаа стан-циязыи баазыиында чыгыи эгелзенин Роландын автоаводунун буюурелги автомашиналарыи эелериинге дынадып тур.

«НАЙЫРАЛ»: И... как Икар» 9.30, 12.00, 14.30, 17.00 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Нападение» 11.30, 13.30, 15.30, 17.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна житейи дуны» 9.00, «Вундеркинд» 10.40, 12.30, «Курьер на восток» 14.20, 16.20, 18.20, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Степка на стекну» 13.20, 15.40, 18.00 шактарда.

Бин-Хемде өөк ортумак школаиыи директору, район Советини улуу депутаты В. Д. Маадыга оон уруу

Жаина МААДЫНЫН

ар араашыи мөчөөн-биле холбайшты ханы нажыиыиан улуу депутаттарыи Бин-Хем район Совети. Оок көдөз Совети, районуи улуу өөредилге килдизи, өөк ортумак школаиыи коллективни илгерилеп тур.

АГАР САНЫ: «Тыва соопал № 363305».

Тыва Республикаыи Ном үндүрер чер, полигра-фия болгаш ном садыиыиыи херектерини талазы.

биле күрүне комитетини типографиясы. Кызыл. Шетиникин болгаш Кравченко кудумчуу, байжыи № 1.

Чакыг № 1002.